

הנחיות לחנוכה לאדם עם דמנציה ומשפחתו

הרב יובל שרלו | הרב שאול ברוכי | הרב אוריאל גנזל | הרב ירון מושקוביץ

ימי החנוכה מתייחדים כימי מועד משפחתיים, "נר איש וביתו". עיקר עניינה של מצוות הדלקת הנרות הוא ההדלקה הביתית, בפתח הבית ובנוכחות בני המשפחה, ופרסום הנס כלפי חוץ. במשפחה שבה אדם עם דמנציה (או אדם עם ירידה קוגניטיבית) מתעוררים בימים אלו אתגרים חדשים: **קיום מצוות החג, ולא פחות חשוב מכך שמירה על כבודו של האדם ומקומו בהיררכיה המשפחתית, והרצון לשלבו בטקסים משפחתיים או קהילתיים, שעשויים לעורר בקרבו זיכרונות נעימים ולהיטיב עימו.** ההתמודדות עם אתגרים אלו אינה מוטלת רק על המשפחה, וחלקה הוא גם חובתה של הקהילה.

כיצד אפוא ראוי לקיים מצוות הדלקת נרות במשפחה שבה אבי המשפחה סובל מדמנציה? האם מי שמתקשה בקריאת ההלל יכול לקיים את המצווה בשמיעה של מישהו אחר שקורא? האם ניתן להשתמש בכספו לקניית מתנתו בשמו בעבור בני המשפחה?
על שאלות אלו ואחרות נענה בסעיפים הבאים.

הדלקת נרות

א. אדם עם דמנציה שמבין מהם ימי החנוכה ומהי מצוות הדלקת נרות - חייב בהדלקת נרות ובאמירת הלל, אף אם הוא זקוק לתזכורת ולסיוע בקיום המצוות הללו. כאשר הוא איננו מודע כלל למשמעות היום - הוא פטור מהמצווה.¹
ב. גם כאשר האדם מודע למצווה, אם יש בקיומה טורח גדול או צער גדול - הוא פטור ממנה.²
ג. הדלקת נרות חנוכה יכולה להיעשות, גם שלא במקום צורך, על ידי אחד מבני הבית.³ אף על פי כן, **אם ההדלקה חשובה לאדם עם דמנציה כחלק משמירת ההרגלים שלו וכחלק ממעמדו במשפחה, נכון וראוי שידליק בעצמו. ניתן לסייע לו בקריאת הברכות או באחיזת הנר, על פי הצורך, והכול לפי כבודו.**

1 ראו במסמך שכתבנו 'חיובו של אדם עם דמנציה בצומות ובמנהגי האבלות של ימי בין המצרים', <https://bit.ly/3Y2lE9q>, הערה 3. מסקנתנו שם היא שאדם עם דמנציה שביכולתו להבין את מעשיו - חייב לקיים את המצווה כפיקח; אך כאשר הוא איננו מבין את מעשיו או איננו מודע למעשה המצווה שהוא עושה - הוא פטור ממנה. ההגדרה המדויקת תלויה במשתנים שונים ובראשם מצבו של האדם ורמת התודעה שלו וכן התודעה והיכולות הנדרשות לקיום כל מצווה ומצווה.

2 ראו שם, הערה 4.

3 המצווה היסודית בהדלקת נרות חנוכה היא "נר איש וביתו" - נר אחד בעבור כל בני הבית בכל אחד מימי החנוכה. מנהג כל ישראל הוא כ"מהדרין מן המהדרין": על פי השולחן ערוך - אחד מבני הבית מדליק נר אחד ביום הראשון ומוסיף והולך בשאר הימים; ועל פי הרמ"א - כל אחד מבני הבית מדליק נר אחד ביום הראשון ומוסיף והולך בשאר הימים (שולחן ערוך, אורח חיים, תרע"א, ב).

- ד. לנוהגים כשיטת ה'שולחן ערוך', שלפיה אחד מבני הבית מדליק בעבור כולם, אם אדם עם דמנציה מתקשה בהדלקת הנרות - ידליק אדם אחר מבני הבית בעבור כולם.
- ה. לנוהגים כשיטת הרמ"א, שלפיה כל בני הבית מדליקים, אם אדם עם דמנציה מתקשה בהדלקת הנרות - בין גבר ובין אישה יוצאים ידי חובה בהדלקה של בן הזוג.⁴
- ו. אם אשתו איננה נמצאת בבית (או שאינה יכולה להדליק בעבורו מסיבה אחרת), יצא האדם ידי חובתו בהדלקה של אחד מבני הבית.⁵
- ז. אם אדם עם דמנציה גר לבדו ואינו יכול להדליק נרות, ניתן להדליק נרות על ידי שליח יהודי. אף שמעיקר הדין מוטב שהשליח יברך על הדלקת הנרות, אם חשוב לאדם עם דמנציה לברך בעצמו - הוא יכול לברך.⁶
- ח. אם אין יהודי שנמצא עם האדם עם דמנציה בבית, הוא איננו יכול לצאת ידי חובה בהדלקה של גוי.⁷ הגוי יכול לסייע לו בקריאת הברכה ובהדלקה, אך עיקר הברכה וההדלקה צריכות להיעשות על ידי יהודי. אם האדם איננו מסוגל להדליק ולו נר אחד, ואין במקום יהודי אחר, הוא פטור מהמצווה.
- ט. אדם עם דמנציה שמתקשה להגיע למקום הראוי להדלקה, בפתח הבית או על אדן החלון, יכול להדליק במקום אחר, והחנכייה תישאר שם. אין להדליק את הנרות בתוך הבית, ולאחר מכן להעבירם לפתח הבית או לאדן החלון.⁸

- 4 אישה חייבת בהדלקת נר חנוכה כמו האיש ויכולה להוציא את האיש ידי חובתו כפי שהוא מוציא אותה (שם, תרעה, ג). למעשה, גם כשכל בני הבית מדליקים, אישה בדרך כלל איננה מדליקה ויוצאת ידי חובתה בהדלקה של בעלה משום שהיא כגופו (משנה ברורה, סימן תרע"א, ס"ק ט). כשם שבעל מדליק עבור אשתו, כך יכולה אישה להדליק בעבור בעלה (שם, סימן תרעה, ס"ק ט).
- 5 גם לנוהגים כרמ"א ניתן לסמוך על שיטת ה'שולחן ערוך', כפי שניתן לסמוך גם במקומות אחרים על שיטות מקילות במקום חולי, ובוודאי בהדלקת נר חנוכה - כיוון שמדובר בהידור ולא בעיקר הדין.
- 6 ראו צהר עד מאה ועשרים: הלכות טיפול בחולה הנוטה למות ובאדם עם דמנציה, שער שני, פרק יד, סעיף ח והערה 10, <https://bit.ly/438xnnN>. שם הכרענו שאם אישה עם דמנציה רוצה לברך על הדלקת נרות שבת של השליח, ניתן לסמוך על הפוסקים הסבורים שהמשלח מברך - והוא הדין כאן. וכן כתב הבן איש חי (שנה א, וישב, ו) לעניין חולה, שהשליח ידליק והמשלח יברך. המשנה ברורה, לשיטתו בהערה הנ"ל, פסק גם בהלכות חנוכה, סימן תרע"א, ס"ק א, בנוגע לאישה שכבר קיבלה שבת בהדלקת נרות שבת, שהשליח יברך "להדליק נר של חנוכה", אבל ברכות "שעשה נסים" ו"שהחיינו" יכולה האישה לברך בעצמה. ר"י זילברשטיין (תורת היולדת, מהדורה חדשה, תשע"ו, פרק נד, סעיף ד) דן בשאלה אם יש להבחין בין שאר מצוות לבין הדלקת נר חנוכה, שבה משום פרסום הנס יכול גם המשלח לברך, אולם מסקנתו היא שהשליח יברך. אכן, השליח - שאיננו גר בבית החולה - איננו יוצא ידי חובה בהדלקה זו גם אם בירך את כל הברכות ועליו להדליק נרות בברכות בביתו, מלבד ברכת שהחיינו.
- 7 ראו צהר עד מאה ועשרים, שם, סעיף ט והערה 11, לעניין הדלקת נר שבת; שם הכרענו שכאשר אין יהודי אחר עם החולה, ניתן לברך על נרות שהדליק הגוי ולסמוך על הפוסקים המתירים זאת - משום שעיקר המצווה בנר שבת איננה ההדלקה אלא המציאות של האור. אומנם, בהדלקת נר חנוכה המצווה היא עצם ההדלקה ולכן אין יוצאים ידי חובה בהדלקה של גוי. כן כתבו רצ"פ פרנק, מקראי קודש, חנוכה, סימן יא; רש"ז אויערבך, מאורי אש, צז ע"א; וראו נשמת אברהם, אורח חיים, סימן תרעה, אות א.
- 8 אף שעיקר חובת ההדלקה היא בפתח הבית, לפרסום הנס, יוצאים ידי חובה גם בהדלקה בתוך הבית, אף שלא כנגד החלון ("ובשעת הסכנה מניחו על שולחנו ודיו" - שבת כא ע"ב; שולחן ערוך, אורח חיים, תרע"א, ה). לא ניתן להדליק את הנר במקום אחד ולהניחו במקום הראוי כיוון ש"הדלקה עושה מצווה" (שם, תרעה, א). לכן, כאשר החולה איננו יכול להדליק במקום הראוי ישנן שתי אפשרויות: (1) להדליק במקום הראוי, על ידי שליח, כפי שכתבו בן איש חי (לעיל, הערה 6) ור"ח פלאג'י (שו"ת לב חיים, חלק ג, סימן קמו); (2) החולה ידליק במקומו, כפי שכתב נשמת אברהם, סימן תרעה, אות א, בשם רי"י נויבירט. ר"י זילברשטיין (תורת היולדת, לעיל הערה 6) כתב שהדלקה בתוך הבית על ידי החולה עדיפה על הדלקה על ידי שליח בחלון.

אמירת הלל ומנהגי החג

- א. מצווה לומר הלל שלם בכל ימי החנוכה. במצווה זו חייבים הגברים ואילו הנשים פטורות ממנה (אישה שאומרת הלל, למנהג האשכנזים - מברכת, ולמנהג רוב הספרדים - איננה מברכת).⁹ **אדם עם דמנציה שמתקשה באמירת ההלל יכול לשמוע גבר אחר שקורא את ההלל ומכוון להוציא, ולצאת ידי חובה - מדין 'שומע כעונה'.** גם אם האדם איננו נמצא בבית הכנסת, יכול אדם שכבר אמר הלל לקרוא הלל בברכה ולכוון להוציא.¹⁰
- ב. ימי החנוכה הם ימי שמחה, ואף שאין בהם חיוב של סעודת מצווה - נוהגים להרבות בהם בסעודות, עם שירים ודברי שבח והודאה על הנס. על בני המשפחה והקהילה מוטלת החובה לשתף בשמחה גם אדם עם דמנציה.¹¹
- ג. **אדם עם דמנציה שמבקש להיות שותף בהדלקת נרות בבית הכנסת או במסיבה קהילתית וכדומה, אך עלול להתנהג בצורה שמביישת את עצמו ואת משפחתו, או שהדבר עלול להפריע לציבור - על הציבור מוטלת החובה למצוא את הדרך הראויה לשלבו בפעילות עם הציבור.** אם ההפרעה או הבושה משמעותיות, מוטב שלא יגיע.¹²
- ד. אדם עם דמנציה שענייני הכספים שלו מנוהלים בידי אחר והיה רגיל לתת מתנות ודמי חנוכה לילדיו ולנכדיו - ניתן לקנות מתנות בכסף, בשמו, כפי שמשערים שהיה נוהג אילו היה בריא.¹³

אל תהיו לבדכם!

מטפל או בן משפחה המתלבט כיצד לנהוג מוזמן לפנות למוקד צהר עד מאה ועשרים למענה על שאלותיו. הרבנים והעובדים הסוציאליים במוקד יעמדו לרשותכם ויסייעו לכם במשא הטיפול בבן משפחתכם.

***9253**

- 9 חובת אמירת הלל נפסקה להלכה בשולחן ערוך, אורח חיים, תקפג, א. על פי דברי הרמב"ם, משנה תורה, הלכות מגילה וחנוכה, ג, יד נשים פטורות מהלל בחנוכה. יש מהאחרונים שלמדו מדברי התוספות, סוכה לח ע"א, ד"ה מי שהיה עבד, שנשים חייבות בהלל בחנוכה כשם שחייבות בהדלקת נרות, אך להלכה דעת רוב הפוסקים היא שנשים פטורות. ראו שו"ת יחוה דעת, חלק א, סימן עח, וכך משתמע מדברי הביאור הלכה, סימן תכב, ד"ה הלל. לגבי ברכה על מצווה שאישה פטורה ממנה ראו מחלוקת השולחן ערוך והרמ"א בשולחן ערוך, אורח חיים, תקפט, ו, ושם יז, ב ושו"ת יביע אומר, חלק א, סימנים לט-מב.
- 10 על פי הסוגיה במסכת ראש השנה (כט ע"א-ע"ב) גם מי שכבר יצא ידי חובה - מוציא אדם אחר בברכות ובמצוות (מלבד ברכות הנהנין) ובין השאר מוזכר שם הלל. כך נפסק להלכה בשולחן ערוך בכמה מקומות (אורח חיים, רעג, ד לעניין קידוש; ריג, א-ג לעניין ברכות הנהנין; ועוד). אומנם, המנהג כיום - בעיקר בברכות ארוכות - הוא שכל אחד מברך לעצמו, כיוון שקשה לעקוב אחר כל המילים וקשה לכוון בכל מילה ומילה. כן פסק השולחן ערוך, אורח חיים, נט, ד לעניין ברכות קריאת שמע, ובסימן קפג, ז לעניין ברכת המזון, אף שמעיקרה היא נאמרת על ידי המזמן והשאר עונים. דברי השולחן ערוך' בסימן נט נסמכים על שו"ת הרא"ש (כלל ד, סימן יט), שכתב שאם השומע מפנה ליבו לדברים אחרים - הוא אינו יוצא ידי חובה, מה שאין כן כשהוא קורא בעצמו. הביאור הלכה (שם, ד"ה עם השליח צבור) הקשה על הרא"ש ובסיום דבריו כתב שאולי כוונת הרא"ש היא שהלה לא יצא ידי מצווה מן המובחר אך ידי המצווה יצא גם אם לא כיוון כראוי בכל מילה. וראו ילקוט יוסף, הלכות נטילת ידיים וברכות, סימן קפג, סוף אות ב, שכתב בשם אביו הר"ע יוסף שחולה שאינו יכול לברך בעצמו - ישמע הברכה מאחר ויכוונו שניהם להוציא ולצאת ידי חובה - והחולה ייתן דעתו לשמוע כל מילה.
- לגבי קידוש פסק השולחן ערוך (רעג, ד) שמי שכבר קידש יכול להוציא רק את מי שאינו בקי באמירת הקידוש; אך הביאור הלכה (שם, ד"ה והוא שאינם יודעים) כתב שבדיעבד מוציא הלה גם את הבקי, כדעת הפרי חדש' שחלק על השולחן ערוך'. הביאור הלכה (סימן תכב, ד"ה הלל) כתב שניתן לצאת מדין שומע כעונה גם בהלל. אומנם, הדרך הראויה בהלל היא שהשומע עונה "הללויה" על כל פסוק (כמבואר בסוכה לח ע"א-ע"ב ובמשנה תורה, הלכות מגילה וחנוכה, פרק ג, הלכות יב-יד), אך הביאור הלכה' הביא את דעת הפרי חדש' שאם הלה אינו יכול לענות "הללויה", הוא יוצא ידי חובה גם בשמיעה בלבד.
- אדם עם דמנציה, שמתקשה בקריאת ההלל, יתקשה מן הסתם גם בעניית "הללויה", שאיננו רגיל אליה, ועל כן הוא יכול לצאת ידי חובה בקריאה של גבר אחר גם ללא ענייה כלל, אף אם הלה כבר אמר הלל ואף אם האדם עם דמנציה איננו מסוגל להתרכז בכל אמירת ההלל. אם יוכל לכוון לפחות בברכות ולאומרו בעצמו - מוטב, אך במקום צורך ניתן להקל גם בזה.
- אישה איננה יכולה להוציא את האיש באמירת הלל כיוון שאינה מחויבת באמירתו (ראו ביאור הלכה, שם) ולכן אם אדם עם דמנציה שומע את ההלל מאשתו, הוא צריך לקרוא יחד איתה. אף שנאמר בגמרא (סוכה לח ע"א) "תבא מֵאִתָּה לְאָדָם שֶׁאֵשֶׁתוֹ וּבְנֵי מִבְרַכִּין לוֹ" (כיוון שאיננו יודע לקרוא), בכגון זה תבוא ברכה לשניהם (הדין שונה באמירת הלל בליל הסדר, וכן בראש חודש שאיננו בחנוכה, ראו ביאור הלכה, שם).
- 11 השולחן ערוך (אורח חיים, תרע, ב) כתב: "ריבוי הסעודות שמרבים בהם הם סעודות הרשות, שלא קבעום למשחה ושמחה", ומכלל דבריו עולה שהמנהג הוא להרבות בסעודות. הרמ"א (שם) הוסיף שנוהגים לומר זמירות ותשבחות בסעודות אלו ואז הן נחשבות לסעודת מצווה. וראו מה שכתבנו בעניין החובה המוטלת על הציבור לדאוג בימי חג לשמחתם של החלשים בחברה, ובכללם החולים ואלו הטרודים בטיפול בהם, ב'מדריך לחגי תשרי לאדם עם דמנציה ומשפחתו', סוכות, סעיף ו, <https://bit.ly/3slzPVO>.
- 12 ראו מה שכתבנו שם (ראש השנה, סעיף ה) בעניין כניסה לבית הכנסת לתפילות ראש השנה.
- 13 העיקרון ההלכתי של שימוש בנכסים על פי אומדן דעתו של הבעלים מופיע בכמה סוגיות. במשנה (כתובות ו, ו) מבואר שלדעת רבי יהודה, שהלכה כמותו, יתומה שנישאת מקבלת נדוניה כפי שנתן האב לבתו הראשונה. בגמרא (שם סח ע"א) מבואר שהולכים אחר אומדן דעת האב גם אם לא השיא בת קודם לכן וכך פסק השולחן ערוך (אבן העזר, קיג, א): "מי שמת והניח בת, אומדים דעתו כמה היה בלבו ליתן לה לפרנסת נדונייתה ונותנים לה. ומנין יהיו יודעים אומדן דעתו? מריעו ומידועי ומשאו ומתנו וכבודו וכן אם השיא בת בחייו אומדים בה". בסוגיה אחרת במסכת כתובות (מח ע"א) דנה הגמרא במי שהלך למדינת הים ובמי שנשתטה ובשאלה אם ניתן להשתמש בשמו ברכושו לצרכים שאינם חובה גמורה שלו, כגון מזונות לבניו ולבנותיו, תכשיטים לאשתו וכסף לצדקה. הדבר תלוי בשאלה כיצד גילה הלה דעתו ומה נוח לו שיעשו בנכסיו. בהתאם לכך, אדם שהיה רגיל לתת מתנות לצאצאיו כשהיה בריא, ניתן להשתמש בכסף לקניית מתנות, מתוך הנחה שזהו רצונו. גם כאשר אחד מבני המשפחה מוגדר כאפוטרופוס או מיופה כוח, נכון שישתף את הקרובים הישירים הנוספים בהחלטות מעין אלו.